
ÜLIKOOLID AKADEEMILISE KAPITALISMI TÕMBETUULES

Raimund Ubar

On vaja palju teada saada, et lõpuks teada, et sa midagi ei tea. See tarkus tuleb aastatega ja ringi rännates. Tegelikult tähendab see kõige tavalisemat ebakindlust, mis tekib sellest, et maailm on nii kohutavalt mitmekesine ja vastuoluline, et tõe määratlus kaotab mõtte. Sest kui ühel hetkel tundubki, et oled tõe jälile saanud, siis järgmisel hetkel on su tõe kildudeks purunenud.

Aga just see tiivustabki uusi küsimusi seadma ja vastuseid otsima.

Pean tunnistama, et mu tänane koolitükk jäigi ära õppimata. Püüdsin küll kõik teha, et tõe jälile jõuda, lugesin väga huvitavaid raamatuid, nagu *Teadust ümbermõtestamas*, *Teadusülikoolide väljakutsed*, *Teadmise vabrik*, *Akadeemiline kapitalism*, *Teaduse lõpp*, *Ülikool varemetes* jt, aga kahjuks jäi tõe leidmata. Ja nii ma ei saagi siit puldist täna välja kuulutada, mis on hea ja mis on halb. Mida ma aga saaksin võib-olla teha — kutsuda teid kaasa mõtlema, *kuidas sobitada* meie head vana Rauakooli tänapäeva.

1. ÜLIKOOL VAREMETES

XIX sajandi lõpu tööstusrevolutsioon lõi rikkuse, mis sai aluseks kõrghariduse arengule. Samas on majanduse globaliseerumine

---

Artikli aluseks on 17. detsembril 2001 Tallinna Tehnikaülikoolis peetud loeng.

nüüdseks põhjustanud ülikoolide professionaalse töö destabiliseerumise.

Oma raamatus *The University in Ruins* kirjutab Bill Readings (üks endisi juhtivaid USA sotsiaalteadlasi, kes hukkus lennuõnnetuses), et traditsiooniline ülikool on varemets, kuna üldine globaliseerumine on õnestanud rahvuse mõtte. Ülikool on muutunud identseks transnatsionaalse korporatsiooniga, senise rahvusliku kultuuritempli olemaolu õigustuseks on saanud majanduskriteeriumid, s.t *edukus*.

Peaksime ju rikkamad olema kui XIX sajandi lõpul, meil peaks olema rohkem võimalusi toetada kultuuri. Aga ühiskond on otustanud oma pühamud turule veeretada. . .

Postindustriaalsesse majandusse astudes on ühed maad osutunud edukamaks kui teised. Hästi on läinud Kagu-Aasias, halvemini Lääne tööstusriikidel. Ajavahemikus 1967–1986 tõstsid Kagu-Aasia tiigrid oma osakaalu maailma majanduses 10%-lt 17-ni, samal ajal kui USA-l see langes 26%-lt 21-le.

Majanduse globaliseerumine on mõjutanud kõrghariduse süsteemi: finantseerimine väheneb, eelistatakse arendada tehnoteadusi, koostöö korporatsioonidega tugevneb. Riikide tugevuse määravad praegusajal elektroonika, tehisintelligents, uued materjalid, biotehnoloogia.

Kaotatud positsioonide tagasivõitmiseks globaalsel majandus- turul on juhtivad lääneriigid asunud viljelema *akadeemilist kapitalismi* kui teed, mis peaks viima rahvuslikule rikkusele.

Pärast II maailmasõda eristati selgesti alus- ja rakendusteadusi. Eristati seda, mida tegi ülikool ja mida tööstus. Tööstus ei soovinud, et valitsus toetaks rakendusteadusi ülikoolides, see oleks sünnitanud konkurentsi firmadele intellektuaalse omandi küsimuses. Ülikoolid soovivad püüdesidki alusteaduste suunas, kuna seal oli neil parem kontroll: *peer review* reguleeris grante, ja kriteeriume ei hägustanud sotsiaalsed ning majanduslikud aspektid, teaduse areng sõltus valdkonna loogilistest nõuetest.

Tööstuse positsioon ülikoolide suhtes hakkas muutuma 1980. aastatel. Teaduse olemus muutus — teadus hakkas lähenema turule. Raskesti eristatavaks said niisugused seni lahus seisnud mõisted nagu teadus ja tehnoloogia, alus- ja rakendus-

uuringud, teadlane ja insener, avastus ja innovatsioon, tootmine ja teenused, teadmised ning tarbekaup. Piirid nendes dihhotoomiates on hääguseks muutunud, üks läheb üle teiseks. Teadus ja produkt on üks ja seesama. Uued teadmised on tarbekaup, sest ajavahemikku avastusest tooteni mõõdetakse nüüd aastakümnete asemel kuudega.

Korporatsioonide survele hakkas riik spondeerima ülikoole eeskätt praktilistele rakendustele suunatud uurimis- ja arendustegevuse osas. Reformides aga on kannatada saanud alusteadused ja turukauged struktuuriüksused, kes pole suutnud kaasa lüüa kasulike teadmiste tootmisel korporatsioonidele. Äri on muutumas allikaks, kust üha rohkem ülikoolile finantse tuleb.

2. AKADEEMILINE KAPITALISM

Kommertsile orienteeritust akadeemilistes struktuurides on hakatud nimetama *akadeemiliseks kapitalismiks*. Kui täpne olla, siis peitub siin vastuolu — akadeemilisuus ja kapitalism peaksid põhimõtteliselt olema teineteist välistavad nähtused. *Kapitalism* on seotud eraomandusega, *akadeemilisuus* aga — ühiskondliku lepinguga viljelda vaba uurimistööd ühiskonna hüvanguks ja mitte isikliku kasu nimel.

Akadeemiline kapitalism on keskkond, kus akadeemia rakendab inimkapitali majandusturuga sarnases konkurentsi olukorras. Professorid on ühelt poolt küll riigi palgal, aga teiselt poolt on nad kapitalistid, ehk teisisõnu, riigi subsidiiumiga ettevõtjad.

Akadeemiline kapitalism stimuleerib edukust ja uurimisraha suurust ühtlasi prestiižiküsimust. Enamik õppejõude õpetab, paljud tegutsevad avalikus teenindussfääris, kuid vaid vähesed professorid on võimelised ülikooli tooma väljastpoolt teadusrahasid. Just teadustöö tase on see, mis eristab ülikoole.

Positiivne on mõju ka õppetööle: “Mida õpin projektist, seda õpetan ka tudengitele.” Rakenduslike õppeainete puhul võib reaalselt peaaegu 100%-liselt minna õppematerjaliks. See tõttu on praktikutel ka lihtne õpetada (ütleksin: treenida) tudengeid praktiliseks elukutseks. Alusainete puhul on teisiti — profes-

sori teaduslik artikkel on liiga kitsas tulemus, et seda otse õppetöös kasutada.

Akadeemilise kapitalismi *majandusriskideks* on äpardused äris, vastutus toote ees, ebaõnnestumine majandusnäitajate saavutamisel. Ent kapitalism ongi juba risk, kasum on hüvitiseks. *Akadeemilisteks riskideks* on motivatsiooni langus alusuuringuid viljelda, aga samuti õppetööd teha ja õppematerjale ette valmistada (aega jääb lihtsalt väheks). Ohuks on ajude äravool, sest andekamad noored õppejõud lähevad ülikoolist ära firmadesse.

Monograafias *Academic Capitalism* uurivad Slaughter ja Leslie kõrghariduse arengusuundi nelja suurriigi, USA, Inglismaa, Austraalia ja Kanada näitel ning teevad järelduse, et kolm esimest on eemaldumas alusuuringutest akadeemilisse kapitalismi. Kanada mitte.

Kui Thatcher 1979. a peaministriks sai, siis kolme päeva jooksul lausa üleöö lõigati hariduselt 100 miljonit naelsterlingit, likvideeriti 4000 akadeemilist töökohta, alates 1985. aastast kaotavad ülikoolid igal aastal 2% oma riiklikust toetusest. Kõrghariduse finantseerimist hakati käsutama *tasustamisena teenuste eest*, aga mitte enam toetusena ülikoolidele.

Reagani poliitika USAs sarnanes Thatcheri omaga. Korporatsioonide juhid koos poliitikute ja ülikooliliidritega nihutasid teadustöö põhisuunad alusuuringutelt korporatsioonide huvifääris olevatele tehnoteadustele. Valitsus hakkas grantidega toetama *tudengeid*, aga mitte enam ülikooli. Nii muutusid tudengid kõrghariduse tarbijateks ja ülikoolid hakkasid omavahel võistlema õpemaksu maksvate tudengite värbamise alal.

Kanada esialgu hoidub akadeemilisest kapitalismist. Valitsus võttis koguni eesmärgiks *kahekordistada* kulutusi teadusele. Kanada Teadusnõukogu soovitas valitsusele, *et ülikoolide tähtsaimaks tegevuseks jäägu õppetöö ja alusuuringud*.

Samas on huvitav märkida, et riiklik võlg Kanadas on *ca* 40% rahvuslikust koguproduktist, umbes kaks korda suurem kui ülejäänud kolmel riigil. Kas Kanada suudab oma konservatiivset hariduspoliitikat jätkata nii suure riigivõla juures?

3. KORPORATIIVNE ÜLIKOOL

1990. aastatel, pärast külma sõja lõppu ja militaareelarve kokkutõmbamist hakkasid riiklikud toetused kõrgharidusele vähenema. See tingis ülikoolide tähelepanu nihkumise erafirmadele, ning üha suurema orienteerituse nende vajadustele. Sellega resoneerus Valge Maja nõue, et valitsuse grantid oleksid suunatud vaid praktilistele rakendustele, mitte aga puhtale ja “kasutule” teadusele.

Viimase kohta märkis ajakiri *Science*, et teaduse “ümberseadistamine” tööstuse eesmärkidel ja riikliku toetuse kahanemine seab kogu teadustööstuse suurde ohtu, kahandades USAs alusuuringute taset.

Kuhu siis läheb see raha, mis ülikoolidelt ära võetakse? USAs näiteks kuritegevuse tõkestamisele. Aastatel 1980–1995 vähenes Kalifornias kõrghariduse protsent osariigi eelarves 13-lt 9-le, samas aga vanglate eelarve suurenes 2-lt protsendilt koguni 10-le (vangide arv suurenes sel perioodil 10 korda).

Tugevnev surve valitsuse poolt praktiliste tulemuste suunas sunnib ülikoole minema kompromissidele oma autonoomias, nad muutuvad nii õppe- kui ka teadustöös korporatsioonidest üha rohkem sõltuvaks (kes maksab, tellib ju muusika).

Korporatiivse ülikooli lätted USAs seostuvad tööstusliku ajastu algusega ülemöödunud sajandi keskel. Tööstusmogulid Stanford, Rockefeller jt asutasid ülikoole monumentidena oma rikkusele ja võimule, pannes professorid õpetama tudengeid korporatiivsete ametite turu jaoks.

Kaks maailmasõda soosisid teaduslikke avastusi ja innovatsiooni. Sõjajärgse majanduskasvu aastatel sai teaduslik uurimistöö aga lausa võtmeküsimuseks. Ülikoolid said ülesande tegelda alusuuringutega, toota nn kasutuid teadmisi, kuid lisakohustusena pidid nad ikkagi selgitama ka uute teadmiste rakendusvõimalusi.

Aastatel 1940–1950 suurenes valitsuse toetus USA ülikoolidele *koguni 12 korda!* Seda tuleks eriti rõhutada Eesti kontekstis, kus valitsus küll deklareerib, et me rahva tulevik sõltub oma ajupotentiaalidest, aga suurendab riigi kulutusi sellele vaid protsendiosade võrra. Kui poliitikutel oleks tõesti soov midagi revolutsioonilist

korda saata hariduse ja teaduse *kaasabil*, tuleks finantseerimist tõsta *kordades*.

Just niisugune 12-kordne ülikoolitoetuste suurenemine saigi aluseks avastuste lainele 1940. aastatel. Sinna aega jääb muide ka transistori leiutamine, millega seemendati tänane infoühiskond.

Kõige selle valguses resoneerub praegune ülikoolitoetuste kokkutõmbamine suurepäraselt tänase moesõnaga — *teaduse lõpp*. Kui teadusest saadav praktiline kasu on väiksem kulutustest teadusele, ei nõustu ühiskond enam teadust subsideerima.

4. TEADUSÜLIKOO

Traditsiooniline teadusülikool asus kusagil kapitali ja töö vahepeal. Karmi turukliima eest kaitses professori ühiskondlik leping, kus ühelt poolt saadi monopol vabaks tegutsemiseks oma erialal, teiselt poolt aga eeldati omakasupüüdmatut pühendumist ühiskonna heaks. Eesmärgiks ei tohtinud olla ettevõtlus ega kasumi saamine, esikohale tuli seada ühiskonna huvid.

Kui Kant defineeris ülikooli õpetlaste kogukonnana ja Humboldt pidas ülikooli rahvusliku kultuuri lätteks, mis produtseerib intellektuaalset eliiti, siis USA teadusülikooli (*research university*) sotsiaalseks missiooniks sai “teadmiste tööstuse” roll (*knowledge factory*). Sest kui ülikooli missiooniks on teenida ühiskonda, siis mis oleks veel tähtsam kui toota teadmisi?

Ülikooli nähtamatu produkt — teadmised — on kultuuri tähtsaim komponent, mis dikteerib nii *ametite* tõusu ja langust kui ka tervete *sotsiaalsete klasside*, regioonide ning *rahvaste* tõusu ja langust. Kui ülikool ei loo uusi teadmisi, ei saa teda nimetada ülikooliks. Ent ka lai haridus on vajalik: kuidas muidu hinnata tsivilisatsiooni põhiväärtusi, mille kontekstis teadmisi luua.

Teadusülikool on vabade inimeste töötuba, kus vabadus tähendab võimalust väljendada oma individuaalsust ning kritiseerida *status quo*’d. Siin peitub küll varjatud võimalus mitmesugusteks konfliktideks, seepärast rõhutataksegi süsteemi vaoshooldmiseks, et ülikooli missiooniks olgu luua just *kasulikke* uusi teadmisi.

5. ÕPPE- JA TEADUSTÖÖ

USA teadusülikoolide unikaalsus väljendub õppe- ja teadustöö väga kõrges integreerituses. Euroopalik lähenemisviis põhineb aga usul, et mõlemat tegevust saab eristada.

Ka Eestis toimub ülikoolide õppe- ja teadustöö finantseerimine lahus, ent tegelikult on need kaks komponenti tugevamini seotud kui siiani kaksikud. Kuidas näiteks eristada teadust ja õppetööd diplomiprojektis, mille põhitulemus avaldatakse maailmatasemega konverentsil? Professor ei saa õppetöö eest suuremat palka, kui ta oma koormust vabatahtlikult tõstab ning aitab tudengil koolitöö publikatsiooniks teha. Võiks vaielda, et lisatöö eest saab professor palga teisest rahakotist. Aga see pole nii. Esiteks, kui teadusrahad tulevad tööstusest, siis ainult koos konkreetse ülesandega, kus pole ruumi õppetööks. Teiseks, kui teadusrahad tulevad riigilt, siis sellest rahakotist on täiskohaga professori tasustamine üldse välistatud. Kolmandaks, kui väita, et teadustöö kuulub automaatselt professori ülesannete hulka (mis on ka õige), siis just see väide lükkabki ümber kontseptsiooni, mis eristab ülikoolide rahastamispoliitikas õppe- ja teadustöö.

Järelikult, kraadieelõppes tudengitele loomingulist lähenemist õpetades tegeleb professor altruismiga. Akadeemilises kapitalismis ei tuleks aga altruism kõne alla.

Teeksin siit hoopis teise järelduse: just akadeemiline kapitalism ise sisaldab paradoksi ehk vastuolu. Ühelt poolt, äri silmas pidades, on altruism tõesti jabur. Teiselt poolt aga kehtib professori sisemistes arusaamades endiselt akadeemiline eetika, kus tööhulka ei arvestata ümber rahaks. See tuleneb ühiskondlikust lepingust, mis seob akadeemilise vabaduse omakasupüüdmatu tegevusega.

Seega, hoida ülikoolis kunstlikult lahus teadust ja õppetööd oleks mõttetu. See lihtsalt ei toimi. Ja kui toimib, siis ainult selles mõttes, et võimaldab oma tegematajätmissi demokraatia reeglite järgi sinisilmselt õigustada.

6. ÜLIKOOLI MISSIOONIST JA JUURTEST

Ülikooli uuenevaks missiooniks on olla teadmiste allikas, mis teenib korporatsioonide tellimust ning laiemalt rahvuslikke huve ja majanduskasvu. Määratlusest on aga välja jäänud vaba uurimistöö ja kriitilisuse missioon.

Chicago ülikooli professor Allan Bloom kritiseerib bürokraatide haardesse sattunud elitaarülikoolide olukorda. “Kuhu on jäänud Lääne Mõtte suured traditsioonid? Kas on veel alles jäänud neid, kes kannaksid moraalse hariduse tõrvikut?” Bloom on tegelikult humanitaarteadlane ja talle teeb muret, et tehniline kõrgharidus ja tehnoteadused on haaranud enda alla kõrghariduse privilegeeritud ala.

Probleem on selleski: kumba siis tuleks saada ülikoolist, kas koolitust või haridust? Kas piisab üksnes tehnikateadmistest või peaks püüdlema ka inimese terviklikkuse poole?

Ülikooli pärisjuured on religioonis. Keskaegses Euroopas moodustusid õpetatud meeste kolleegiumid kloostrites, kus üheskoos uuriti pühasid tekste ja kirjutati kommentaare. See, mida loeti ja kirjutati, sai aluseks religioossele õpetusele rahva jaoks. Esimesed ilmalikud kolledžid moodustusid samuti kiriku rüpes. Kirik oli sponsor, aga õpetlastele jäi autonoomsus nii õppekavades kui pedagoogikas, seega kahes dimensioonis.

Tänane akadeemiline vabadus on ühemõõtmeline. Professoril on õigus olla vaba selles, kuidas ta õpetab (kui sedagi). Teises dimensioonis aga — kes õpetab ja mida õpetatakse — ei otsusta professorid, vaid administraatorid.

Korporatiivne kultuur on asendamas *intellektuaalset* kultuuri. Uurimistöö käib edasi, aga mitte enam tõe leidmise, vaid eksistentsi eesmärgil. On vaja publikatsioone, on vaja grante, et ellu jääda. Kui miski huvitabki olemuslikult, aga pole seejuures planeeritud tegevus, siis võib seda teha üksnes vabal ajal. Professoritest on saanud palgatöölised, selle asemel et olla intellektuaalsetele probleemidele *pühendunud* ühiskonna liikmed. “Professorid on proletariaat, administraatorid — bossid,” kirjutab Stanley Aronowitz oma raamatus *Knowledge Factory*.

7. MIDA ÕPETADA, KUIDAS ÕPETADA

Kõige põletavam on küsimus, kas akadeemilise süsteemi tõeline roll ei peaks mitte seisnema *õppimis*võimaluse andmises, sõltumata sellest, kas õppekava on *kasulik* korporatiivset hetkeolukorda silmas pidades? Kas universaalne vaba haridus on ikka veel üldse legitiimne eesmärk tänases ühiskonnas? Ja kui on, kes siis seda haridust peaks andma ja mida selline haridus endast kujutaks?

Traditsiooniline liberaalne haridus rajaneb inimteadmiste põhisuundade kriitilisel vastuvõtul. *Kriitiline* tähendab seda, et tudengid omandavad väitlemisoskuse, mis aitaks neist kujundada kriitilisi intellektuaale, kes oleksid võimelised ka vastuoolu ujuma.

Aga mida oleks vaja õpetada? Ja kuidas? Endastmõistetavaks on peetud seda, et vaid vanematel kursustel toimub spetsialiseerumine. Teisalt nõudsid tudengid õppekavade vabadust. USA praktikas laskuti lausa äärmustesse: Browni Ülikoolis puudus põhiõppekava üldse, Columbia Ülikoolis seevastu jäi kava pea-aegu tervenisti kohustuslikuks.

Debattides “mida võtta, mida jätta” pole arutatud, milline on *hariduse* pedagoogiline ja intellektuaalne tähendus. Kas matemaatikat õpetada näiteks kui algoritmide hulka, s.t protseduuriliselt, või kontseptuaalselt? Kas kirjutamine (näiteks essee kokkupanemine) on oskus, kunst või teatava *kriitikavõime rakendamine*? Tendents redutseerida kirjutamist ainult oskuseks, asendada kriitika õppimine ainult tehniliste oskuste treeninguga on hakanud juba pärssima nende professorite vastupanu, kes seisavad intellekti kaitsel.

Haridus on kõige töömahukam “tööstus” kogu majandus sfääris. Parimates ülikoolides (Oxford, Cambridge) on “üks-ühevastu” juhendamine jäänud pedagoogilise meetodi nurgakiviks. Massiline kõrgharidus on aga sellise meetodiga muidugi vastuolus.

Üks praegusaja moesõnu on *distantõpe*. Kui kirjutamist õpetatakse kui oskust, on distantõpe omal kohal. Kasulik on see näiteks tehniliste oskuste õpetamisel. Õppida aga kriitikat ja seda, kuidas eristada tähendusi, on palju raskem, see nõuab praktikat,

diskussioone, tihedat kontakti õppejõuga. Enesekindluse saavutamiseks peaksid tudengid omavahelgi suhtlema ja kritiseerima üksteise tulemusi. Eriti, kui teadmiste vastuvõtjast peaks hiljem saama teadmiste tootja. Seda ei saa teha vahemaa tagant, vaid ainult auditooriumis.

Paradoks on selles, et massilise kasutamise puhul kipub distantsõpe muutuma *asotsiaalseks* tegevuseks. Tudeng ei suhtle isiklikult, vaid reageerib “pakitud” materjalile. Töö “pakitud” materjaliga muidugi soosib korporatiivse ülikooli kontseptsiooni, kus õppija on tarbija, aga mitte tootja või looja, ning tema osaks jääb valida menüüst valmisteadmisi.

Arvestades positiivset, mida distantsõpe pakub, osutub kõige otstarbekamaks kasutada seda kui *täiendust* traditsioonilisele auditoorsele õppele. Seega viimane ilmselt ei kao. Ja ilmselt ei kao ka professorid. Ent kahtlemata muutub professorite töö üha avalikumaks, konkrentsitihedamaks ja raskemaks. Kas nad sellistes tingimustes on ikka suutelised ühtaegu ka akadeemilised kapitalistid olema?

8. TUDENG JA TÖÖTURG

Kõrghariduse akadeemiline missioon — toota ja edasi anda teadmisi aitamaks *ühiskonda ennast rikastada* — on praegusaja korporeeruvates ülikoolides kõrvale lükatud. Kõrghariduspoliitika toetab kutseõpet, mis on suunatud äri ja tööstuse vajadustele.

Iroonia on selles: mida spetsiaalsemad on teadmised, seda haavatavam on nende kandja tänases postindustriaalses majanduses, kus töökohtade kadumine ja tekkimine on äärmiselt kiire dünaamiline protsess.

Kohanemiseks kiirelt muutuva eluga oleks just eriti vajalik laiahaardeline ja üldine kõrgharidus. Firmad aga suruvad peale kitsast kutseõpet, garanteerides ahvatleva stabiilse finantstoetuse ning saades vastu hästitreenitud kaadri, kes ise on üha vähem vaba kutsealternatiividele edasises elus. Paradoksaalne on, et ka tudengid ise nõuavad oma õppemaksu eest kutsele orienteeritud *kitsaid* teadmisi, selleks et astuda lõpetamise järel konkurentsvõimelisena tööturule.

Vaatamata näivale otstarbekusele on kitsalt kutseõppele orienteerumine ülikoolides siiski vale tee. Õigem oleks valmistada noori ette eluks kaugema perspektiiviga kui tänased kitsad kutseoskused, kultiveerida teadmisi laias spektris ja kujundada õppimisvajadusest eluviis. See, kes paremini mõistab majandust, teab, kui hapraks võib osutuda tänapäeval traditsiooniline karjäärikonseptsioon.

Kõrgharidus on saanud *normiks* tööturul. Kõrgharidus markerina säilitab oma väärtuse aga üksnes defitsiidi korral, siis, kui ta on haruldane. Kulus 50 aastat, enne kui kõrgharidus sai normiks. Ent normatiivsena taandus ta kohe üksnes miinimumnõudeks hariduse kandja turuväärtuse hindamisel. Tänapäevaks on juba doktorikraadist saamas norm.

Akadeemilise hariduse väärtus saaks taastatud, kui kitsendatakse sissepääsu ülikooli, valides välja parimad. Meritokraatne süsteem võiks olla lahendus. Prantsusmaal toimitaksegi nõnda: pärast kahte esimest aastat tudengid järjestatakse üle riigi paremusjärjestusse, ning esimesed saavad õiguse pääseda õppimist jätkama eliitülikoolidesse. Prantsusmaal süsteem töötab, sest seal pole erakõrgharidust. Segadus tekib era- ja riigiülikoolide skaalal. Eraülikoolid langetaksid kasumit taotledes kohe sissepääsulatti. Meritokraatse süsteemi juurutamisel on just ülikoolide privatiseerimine takistuseks.

Tehnoloogia areng on põhjustanud tootlikkuse dramaatilise suurenemise, mis vähendab nõudmist kvalifitseeritud tööjõu järele. Tööd on, aga töökohti pole.

Süsteemile, mis produtseerib massilist kõrge kvalifikatsiooniga tööjõudu korporatsioonidele, ennustatakse peatset lõppu. Vaid piiratud arv ülikooli jääb täitma funktsiooni toota kvalifitseeritud tööjõudu, ülejäänud peavad leidma uue kutsumuse, lahendamaks oma eksistentsiküsimust.

9. ADMINISTRATIIVSEST BÜROKRAATIAST

Akadeemiline kapitalism muudab võimusuhteid ülikoolis. Võim koondub administratsiooni kätte, kes oma pürgimustes üha vähem lähtub akadeemilistest eesmärkidest ning üha rohkem allub poliit-

tilistele ja ärilistele mõjutustele. Administratsiooni mantraks saab *edukus* ning missiooniks — *tööturg* ja *aktsiaturg*. Intellektuaalne missioon on jäämas ornamendiks.

Administratiivsed ametipostid kujunevad spetsiifiliseks karjääriredeliks akadeemilises elus. Kuigi rektorid, dekaanid ja prorektorid on alustanud oma karjääri õppejõududena, leiavad paljud neist, et võimalähedus pakub rohkem kui teoreemide tõestamine teadlasena. Mõned usuvad siiralt, et võimu omades suudavad nad paremini teenida ülikooli. Kui aga ainsaks tulevikumõtteks saab vaid järgmine kõrgem administratiivne post, kaob ühtsusetunne sellega, mida tähendab akadeemilisus. Administraator samastab end institutsiooniga ning ei lähe kaua, kui ta tunneb end seisvat eraldi sotsiaalsel hierarhiatasandil, kus õppejõud ning üliõpilased asuvad teispool rindejoont.

Halvim on vahest see, et kogu strateegiline info nihkub administraatorite kätte. Kuna kõike teavad vaid administraatorid, siis arvavad nad, et just nemad teavad ka seda, mis on õige ja parem. Võhiklikkus eelarve- ja rahaküsimustes võtab akadeemiliselt koosseisult üldse võimaluse kaasa rääkida korporatiivse ülikooli elulistes probleemides.

Kuni 1970. aastateni loeti akadeemilise personali võhiklikkust rahaasjades koguni eeliseks. Õppejõude säästeti sellisest “mustast” tööst nagu eelarve ja arvepidamine. Palgad aga olid läbi paistvad ja neid ei salastatud. Korporatiivses ülikoolis on teisiti, raha muutub reguleerivaks mehhanismiks.

10. ÜLIKOOLIDE TULEVIKUST

Milliseks siis võib kujuneda ülikoolide saatus akadeemilise kapitalismi haardes? Majanduse globaliseerumine suureneb, riiklik finantseerimine väheneb ja kõrghariduse süsteem muutub üha ebakindlamaks. Ülikoolid keskenduvad madalama kraadihariduse andmisele, vaid valitutele jääb doktoriõpe. Teaduslik uurimistöö koondub eraülikoolidesse, kus tudengid maksavad kraadihariduse eest suurt õppemaksu. Need avalikud ülikoolid, kus kraadiõpe alles jääb, sisuliselt privatiseeritakse — pidades silmas õppemaksu. Teaduse riiklik finantseerimine väheneb ja kontsentreerub kom-

mertsteadusele prioriteetsetes valdkondades, ning need määrab tööstus. Turust “kaugel” asuvad valdkonnad kaotavad riikliku tähelepanu täiesti. Niiviisi ennustavad tulevikku Slaughter ja Leslie raamatus *Academic Capitalism*.

Riiklike ja eraülikoolide lähenemise võimalust kirjeldasin ma paar aastat tagasi ühes oma *Luubi* artiklis, kus soovitasin avalikule ülikoolile *kahekihilise kõrghariduse* mudelit — ilma õppemaksuta hariduse vundamendi kujundamist esimesel kihil ja maksulist erialaks ette valmistamist teisel kihil. Vundamendi loomine jääks klassikalise alusteadustele pühendunud ülikooli osa kompetentsi, erialaks valmistumise kiht võiks aga jääda avatuks akadeemilisele kapitalismile. Kuna valitsus plaanib riiklikke toetusi ka eraülikoolidele, siis niiviisi edasi liikudes polekski avalikul ja eral enam varsti vahet. Vahe tegemise kriteeriumiks jääks nüüd kvaliteet.

Ärile orienteerunud Ameerika näeb ülikooli kui kasumit tootvat ettevõtet. Parafraseerides *drive-in* tüüpi klienditeenindust, kutsuvad Nelson ja Watt oma raamatus *Academic Keywords* uut ülikoolitüüpi “*Drive-thru U*: substantsita, ülikoolilinnakutraditsioonideta, intellektuaalse vaimuta. Sa teenid oma ainepunktid internetis, külastad õhtuti loenguid, mida peavad ärimehed ja kooliõpetajad. Sulle ei esitata nõudmisi, sa ei pea mõtlema. Sa ostad oma kraadi ja saad ülikooli raamatupoest kaasa ülikooli embleemiga kohvikruusi. Sa saad üksnes tulevase ameti õpetust. Mitte midagi niisugust ei õpetata, mida hommepäev ei saaks rahaks teha. Sa ju maksad õpetuse eest ja sa ei taha midagi niisugust loengult saada, mida sa ei saaks kasutada.”

LÕPETUSEKS

Pole alust arvata, et riiklikud toetused kõrgharidusele suureneksid. Ometi vaid see oleks lahendus.

Riikliku toetuse vajadus tuleneb ülikoolis toodetavate uute teadmiste iseloomust: enamasti on see avalik toode, kus intellektuaalse omandi küsimust ei saa fikseerida. Ükski eraettevõtte ei finantseeri ju tööd, kui omandiküsimus pole reguleeritud. Teine põhjus on seotud uute teadmistega, kus turumonopol on riigi käes — riigi julgeolek, keskkonnakaitse, sotsiaal- ja humani-

taarteadused. Kolmas põhjus tuleneb õppetöö funktsioonist, kus oluline on tulemuste levitamine, aga mitte intellektuaalne omand. Riikliku toetuse mõte tuleneb ka sellest, et õppe- ja teadustegevus ülikoolis täiendavad teineteist, nende sidumine tõstab vähemalt ühe komponendi kvaliteeti ja produktiivsust teise toetusel.

Kasule orienteeritud äri ohustab ülikooli avatust, muutes äri-dollarid nõnda vähem väärtuslikuks kui riigidollarid, millel oleksid altruistlikud eesmärgid. Mida kitsam on kanal, kust raha tuleb, seda rohkem on see raha eesmärgistatud. *Universitas*'e tegevust ja arengut aga ei saa suruda kitsalt eesmärgistatud raamidesse.

On ka teine oht: abielu korporatsioonidega ei pruugi üldsegi nii kindlaks osutada, kui arvatakse. Korporatsioonid finantseerivad meeleldi, kui ülikool on unikaalsete teadmiste looja mingis spetsiaalses valdkonnas. On aga kaks aspekti, mis räägivad *koostöö vastu*: esiteks see, et osa kontrollist töö üle tuleb loovutada väljapoole firmat, ning teiseks intellektuaalse omandi küsimus.

Teaduse olemus muutub, ta läheneb turule, on transdistsiplinaarne, transinstitutsionaalne, transnatsionaalne. Ülikoolidel läheb üha raskemaks tegelda tootele orienteeritud teadustööga vajalikul tasemel. Professorid, kes tahavad kapitalistideks saada, peaksidki minema tööstusesse, akadeemiline kapitalism tähendaks vaid eeliste otsimist: kaitset turu eest, subsidiume infrastruktuurile ja riskide elimineerimist (äri pankrotti sattunud akadeemikule jääb ju alles tema professoritool). Erasektor nimetaks riskita äri kõlvatuks konkurentsiks.

Ent akadeemilisteks kapitalistideks hakates ei riski professorid mitte üksnes pankrotiga, vaid ka ühiskonnalt saadud akadeemilise mandaadi kaotamisega, mis sidus akadeemilise vabaduse omakasupüüdmatusega.

Ohtlikud on kaks teineteist võimendavat *tagasisidet*, mis tulenevad akadeemilise kapitalismi olemusest. Ühe neist tekitab tendents jagada riigirahasid ülikoolis ümber tulusamate erialade kasuks. Kui valitsus nüüd toetust vähendab, saavad kannatada just tulusamad erialad, sest kellelt siis veel ära võtta? See aga sunnib viimaseid veelgi rohkem tulu tootmise poole pöörduma, mille tagajärjel kannatab õppeprotsess. Teiseks, kui riigitoetus kahaneb, muutub välisrahasid hankiv ülikool peagi *de facto* sõltumatuks

ehk eraettevõtteks. See aga sunnib poliitikuid hoopiski loobuma vaatest ülikoolile kui avalik-õiguslikule asutusele ja vähendama finantseerimist veelgi.

Sõltumatu riikliku toetuse asendamisel akadeemilise kapitalismiga ei suuda ülikool säilitada teadustöö kõrget kvaliteeti. Kuna aga teadus ja õppetöö on tihedasti seotud, langeb ka õpetamise kvaliteet, eriti tehnoteaduste valdkonnas. Ent kuna just see valdkond mõjutab oluliselt majanduskasvu, on oodata ka viimase langust.

USA, Inglismaa ja Austraalia (Kanada mitte) on asunud viljelma akadeemilist kapitalismi kui teed, mis peaks viima rahvuslikule rikkusele. Siiski on esialgsete uuringute põhjal niisuguse poliitika tulemused kahesugused: rahvuslik koguprodukt on küll nendes riikides viimasel kümnendil mõnevõrra suurenenud, aga samas kõrgepalgaliste töökohtade arv näitab vähenemise tendentsi. Veel pole selge, mida niisugused suundumused hakkavad kokku tähendama.

Ja lõpetuseks: akadeemiline kapitalism mõjutab *ülikooli kultuuri* — hoidma kulutusi nii madalal kui võimalik. Alusuuringud, mis otsest kasu ei too, kannatavad. Üksnes majanduslike kriteeriumide kasutamine loob ettekujutuse *tööst kui kulutustest*, mitte aga *tööst kui väärtusest*, mida on vaja kasvatada.

RAIMUND-JOHANNES UBAR (sünd. 1941) on lõpetanud 1965 TPI, aastast 1971 on seal õppejõud (alates 1978 dotsent, alates 1987 professor). Aastast 1993 TTÜ arvutitehnika instituudi professor, Eesti TA akadeemik, tehnikadoktor (1986).